

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ В 1917–1921 рр.: ДО ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЧНОГО КОНТЕКСТУ

У статті охарактеризовано методологічні підходи щодо процесу українського національно-культурного відродження в роки революції (1917–1921 рр.). Констатується, що теоретичним підґрунтям цілісного висвітлення означеної наукової проблеми є теорія нації загалом та української зокрема, оскільки питання культуротворчої діяльності української інтелігенції в часи національно-культурного відродження (1917–1921 рр.) розглядаються в безпосередньому контексті даної теми. Визначено готовність суспільства до державного будівництва напередодні 1917 р., конкретизовано зміст понять «національно-культурне відродження», «інтелігенція», «революція», «культура». Розвій української культури в 1917–1921 рр. трактується як такий, що відбувся в ході національно-культурного відродження. Підтверджено активізацію культуротворчої діяльності української інтелігенції. Встановлено, що українське національно-культурне відродження виступило важливою складовою політичного життя, державного будівництва в 1917–1921 рр. Узагальнено, що процес національно-культурного відродження сприяв консолідації нації та утвердженню української державності. На жаль, боротьба українського народу за незалежність потерпіла поразку в 1921 р. Однак ідея української державності, прагнення українців до незалежності були успішно реалізовані 1991 р. Із цього часу розпочався відлік чергового етапу національно-культурного відродження українського народу в умовах його новітньої історії.

Ключові слова: українське національно-культурне відродження, революція 1917–1921 рр., нація, інтелігенція, культура.

На сучасному етапі українського державотворчого процесу корисним є використання досвіду національно-культурного будівництва попередніх років. Особливої уваги в цьому плані заслуговує період Української революції 1917–1921 рр. Важливим теоретичним підґрунтям цілісного висвітлення означеної наукової проблеми є теорія нації загалом та української зокрема, оскільки питання культуротворчої діяльності української інтелігенції в часи національно-культурного відродження (1917–1921 рр.) розглядаються в безпосередньому контексті цієї актуальної теми. Її вивченню присвячені узагальнюючі дослідження закордонних і вітчизняних учених: І. Лисяка-Рудницького, С. Рудницького, М. Шаповала, Г. Касьянова, В. Кременя та ін. [9; 10; 16; 21; 4; 7].

Методологічний контекст проблеми українського національно-культурного відродження в 1917–1921 рр. недостатньо повно знайшов відображення в історіографії й тому потребує більш уважного наукового вивчення. Не вдаючись до деталізації змісту й характеристик поняття «нація» і «народ», варто розглянути окремих аспект цієї багатогранної, комплексної проблеми щодо того, чи стала наці-

єю українська етнічна спільнота в 1917–1921 рр. За твердженням О. Брика, якщо вона «...ще не цілком була розвинена в модерному розумінні цього слова, бо тоді виринає таке запитання: Чи в умовах війни й революції, та ще в таких обставинах, як була Україна, міг уряд одночасно за пару років перетворити етнічну спільноту в націю, а разом з тим створити Українську Державу й оборонити її?». Автор стверджує, що навіть «геніальному уряду» це було не під силу, зважаючи на складнощі воєнно-політичного характеру. За його словами, «...цього можна б було домогтися лише тоді, якщо б на Україну... не нападали жодні вороги... Але Україна в 1917–1921 роках не була в такому політичному положенні» [1, с.15].

На думку О. Майбороди, населення держави стає нацією, коли в ньому утверджується спільна система політичних, правових, культурних цінностей, тобто коли населення стає консолідованим організмом. Розкол або єдність політичної еліти може лише відбивати ступінь цієї консолідації. Нація творить свою еліту за власною подобою, котра, в свою чергу, також визначається діяльністю еліти, як це спостерігалось безпосередньо в роки Української революції (1917–1921) [11, с.2]. Тогочасне російське суспільство на початку революційного 1917 р. не припускало думки про можливу самостійну державність України, не зважало на появу важливих тенденцій у національно-культурному житті українців. Про це написав у статті «Доля імперій» російський філософ Г. Федотов: «На наших очах народжувалася на світ нова нація, але ми закривали на все очі. Ми були ніби переконані, що нації існують вічно і незмінно як види природи для дореволюційного природознавства. Ми бачили химерність українських міфів, що творили для Київської епохи особливу українську націю, відмінну від російської. Але ми забували, що історична міфологія служила лише для пояснення справжньої реальності. Нації не було, але вона народжувалася – народжувалася століттями, але прискореним темпом у наші дні. 1917 р. став актом її офіційного народження» [2, с.278]. Нація – явище історичне, українська нація виявилася винятково стійким історичним феноменом, який не лише не подав ознак свого зникнення, а ще більше зміцнився, незважаючи на суспільно-політичні катаклізми щодо її знищення, як це було, зокрема, в ХХ ст. Це одна особливість української нації, котра зуміла створити національно-патріотичну інтелігенцію на межі новітнього періоду історії – об'єктивний характер її виникнення та існування, котрий у часи Української революції (1917–1921 рр.) проявився в згуртуванні широких народних мас в єдиний національний соціум навіть тоді, коли українці були поставлені історією в нелегкі внутрішні та зовнішньополітичні умови національного самозбереження. Поведінку нації в такій ситуації спробував прояснити Г. Стецюк [17].

Відчувається логічна доцільність визначення ступеня готовності тогочасного суспільства (включаючи інтелігенцію) до революційних змін. Тому й виникла потреба використання поняття «сенсibilізація» (з лат. мови – чуттєвість), яке стало вживати-

ся в гуманітарних галузях наук упродовж останніх десятиліть. Швидка сенсibilізація суспільної свідомості – один із характерних елементів революційних епох. Поступово приходиться усвідомлення того, що дефініція сенсibilізації пов'язана з поняттям, котре характеризує якісний внутрішній стан, свідомість суспільства, зокрема, з ментальністю. На думку С. Куделка, сенсibilізація являє собою складний і суперечливий процес усвідомлення, сприйняття чи несприйняття, адаптації суспільства в цілому (чи окремої його частини, окремих особистостей) до нової ідеології, ідей, теорій тощо [8, с.6; 8]. Використання поняття «сенсibilізація» допомагає глибшому проникненню в сутність історичного процесу, відчуті важливі грані суспільної свідомості в процесі культуротворчої діяльності інтелігенції в 1917–1921 рр.

У 1917–1921 рр., на думку Є. Маланюка, частина інтелігенції (в т. ч. й творчої) так і не зуміла позбавитися комплексу «малоросійства», який тяжів над нею впродовж усього періоду Української революції та «І ще довго, в часі тривання й стабілізації державності, та проблема стоятиме першоплановим завданням, а для самої державності – грізним моментом. Малоросійство бо – наша історична хвороба (В. Липинський називав її хворобою бездержавності), хвороба багатовікова, отже хронічна... Її треба буде довгі-довгі десятиліття – ізживати» [13, с.10]. Тому важливо максимально наблизитися до розуміння ментальності української нації взагалі і творчої інтелігенції революційної доби зокрема. У свій час А. Барг писав: «Менталітет – це сукупність символів, які необхідно формуються в рамках кожної конкретної культурно-історичної епохи та закорінених у свідомості людей у процесі спілкування. Ідентичність менталітету серед його носіїв зумовлюється в кінцевому вимірі спільністю історичних умов, у яких формується їх свідомість та проявляється в їх здатності називати ідентичним значенням одні й ті ж самі явища об'єктивного та суб'єктивного світу» [19, с.36].

Незважаючи на досить вагомий результати напрацювань щодо характеристики, конкретизації змісту поняття «інтелігенція», все ж залишається доцільність його певних уточнень. За висловлюванням Ю. Левади, «В понятті інтелігенції...міститься щось інше й вагоміше, ніж «прошарок» або «соціальна група»; це водночас ще й соціальна функція, роль, причому представлена як місія, оточена ореолом обов'язку й жертвності. Це не просто група освічених людей, а певна спільність, вбачаюча сенс свого існування в тому, щоб нести результати освіченості... в народ і утотожнююча це завдання священної (в меншій мірі культурно-історичної) місії» [18]. Інтелігенція – це складна за структурою й виконуваними функціями соціальна група, для якої характерні відносно високій освітній та культурний рівень, переважно розумовий характер професійної діяльності, зайнятість у нематеріальній виробничій сфері (освіта, медицина, мистецтво, управління тощо). Подібно до інших понять гуманітарних наук термін «інтелігенція» в історії має розмиті семантичні межі: дуже важко дати універсально прийнятне визначення «інтелігенції», та й навряд чи це по-

трібно. Розвиток гуманітарних наук, зокрема історії, у ХХ ст. призвичаїв нас до того, що критерії «істинності» чи «хибності» гуманітарного знання є досить умовними, історично та контекстуально детермінованими [6, с.360-361; 374].

Термін «інтелігенція» в «Енциклопедії українознавства» (головний редактор В. Кубійович) трактується в психологічному і соціальному розумінні. В оглядовому ракурсі тут охарактеризовано основні етапи розвитку української інтелігенції, в тому числі її участь у революції 1917–1921 рр. Автор статті М. Шлемкевич констатує: «Українська революція 1917 р. була ведена й опанована інтелігенцією. Інтелігенція винесла на своїх плечах українську революцію й будівництво української новітньої держави. Зв'язана організаційно й інтересами з народними масами, вона знайшла серед них підтримку своїх суспільно-політичних ідей. Інтелігенція була рушієм і фактичним керівником організованого робітництва й селянської стихії та ідейно визначувала всі прояви революції. Типовими представниками цього інтелігентського проводу були і учений М. Грушевський, і письменник В. Винниченко, і публіцист С. Петлюра...» [3, с.878].

Для більш глибокого усвідомлення й розуміння подій, процесів, явищ у означеній проблемі наведемо розлоге визначення-характеристику поняття «революція» (публіцистичного змісту), запропоноване 1921 р. Н. Григорієвим: «Революція – вибух скривдженого й обуреного до краю почуття. Вона ніколи не робиться по висновках і міркуваннях розуму, а завше приходить в наслідок доведення народного невдоволення до останнього ступня... Революція – це повінь, що... заливає все, що трапляється на шляху... Це народне нещастя, до якого народ підходить під натиском інших нещасть в тій хвилі, коли покривдження і розпач примушують його стихійно шукати «хоч гіршого, аби іншого». Революція із двох лих менше, до якого мусить хпатись народ, захищаючи себе від більшого лиха. Джерелом і двигачем революції завше було й є скривжене й обурене почуття... Коли воно є, жадні міркування розуму про небажаність революції, недоцільність її, лютість і т. п., не спиняють її. Вона схоплюється й перекочується через людське життя своїм шляхом, як нестримна повінь: в однім місці руйнує, затоплює, замулює дороги посіви, а в другім освіжує спрагу землю...В однім місці приносить смерть, а в другім – життя» (брошура Н. Григорієва «Фатальна помилка революцій») [14, с.3]. Ця, досить об'ємна (хоч і певною мірою суб'єктивна), характеристика революції як суспільного явища подає розуміння і трактування очевидця тогочасних подій у суспільстві відразу після поразки української державності.

Українська інтелігенція виступала носієм національної свідомості [12, с.174]. Історія інтелігенції – це історія розвитку народу в її найвищих проявах, оскільки саме вона акумулює в собі його історично-культурний досвід, мораль, соціально-психологічні риси, вона – його невід'ємна розумова складова. Погоджуємося з Г. Касьяновим щодо того, що із соціологічної точки зору інтелігенція не є прошарком. Вона може бути визначена в цій площині як специфічна соціально-професійна група з наявними соціаль-

ними, соціально-психологічними, етнокультурними, етичними та іншими особливостями. Це – своєрідний соціокультурний феномен із законами розвитку і функціонуванням [4, с.4].

Розвій української культури в 1917–1921 рр. нами трактується як такий, що проходив у контексті національно-культурного відродження. На початку ХХ ст. відбулася активізація культуротворчої діяльності української інтелігенції, спрямованої на духовні цінності (мову, літературу, мистецтво, освіту, науку), збереження та поширення духовної спадщини. Тоді ж інтенсивно йшов процес творення інфраструктури української культури (культурно-освітні товариства, бібліотеки, музеї, театри, музичні, хоріві колективи тощо), об'єднання духовних зусиль національної еліти наддніпрянських і західноукраїнських земель, зростання національної свідомості українського народу. Головним здобутком розвитку української культури вважається утвердження етнокультурної достатності, що створило підґрунтя для становлення української державності в 1917–1921 рр.

Поняття «українське національно-культурне відродження» відображає процес становлення і розвитку культурно-освітнього та громадсько-політичного життя України впродовж різних етапів історичного розвитку. Національно-культурне відродження стимулювалося, з одного боку, природною потребою загальнокультурного розвитку, з іншого – необхідністю протидії гальмівній державній, урядовій політиці з боку російської, польської, австро-угорської, радянської влади. Важке політичне, соціально-економічне становище, культурний занепад викликали «захисну реакцію», що проявилася в цілому комплексі подій і явищ, які свідчили про засвоєння частиною інтелігенції й значне поширення в масах національної свідомості, активізацію українського національного руху в усіх його формах (спочатку культурно-просвітніх, згодом – політичних), про розвиток усіх галузей культурного життя українців. Діячі української культури були поставлені в умови доведення чинності національної культури в її суто етнічному розумінні. Етнографізм за таких обставин мусив стати (й став – Ю.Т.) визначальною рисою формування нової української культури. Однак це мало й негативні наслідки в галузі виховання національної еліти та в справі політичної реалізації національних прав українців, але прийнятної альтернативи етнографізму впродовж довгого часу просто не було. Національне відродження, як поняття, окреслює процес набуття етносом таких якісних рис, що дозволяють йому усвідомити себе нацією. Національно-культурне відродження характерне для тих етнічних спільнот, які в попередні часи втратили власну державність, самостійне національне життя.

Національно-культурне відродження – важливий чинник політичного життя і в багатонаціональних державах, і в міждержавних зв'язках. Головна його передумова – проголошення державного суверенітету. Це – не реставрація нації і не реанімація всього того, що було в її історії. Сутність національно-культурного відродження виявляється в модернізації нації. В підході до з'ясування сутності та періодизації національно-культурного відроджен-

ня простежуються різні погляди. На думку одних дослідників, це – однобічний процес утвердження національної свідомості в середовищі інтелігенції та поширення її в масах. Інші розглядають національно-культурне відродження як достатньо складний і тривалий процес із різними стадіями розвитку, хронологічні межі яких неоднакові. Водночас зауважимо, що окремі вчені звужують зміст поняття «національне відродження», обмежуючи його лише культурною фазою. Така позиція є дещо спрощеною, оскільки національне відродження є передусім політико-культурним процесом, кінцева мета якого – завоювання національної незалежності та проголошення національної держави. У низці сучасних досліджень під поняттям «національне відродження» розуміється такий етап у розвитку конкретного етносу, коли останній усвідомлює себе етнічною нацією, що має право на вільний, демократичний розвиток, самовизначення та державну незалежність [20].

Отже, процес національно-культурного відродження в 1917–1921 рр. сприяв консолідації нації та утвердженню української державності. На жаль, боротьба українського народу за незалежність потерпіла поразку в 1921 р. Однак ідея української державності, прагнення українців до незалежності все ж були успішно реалізовані 1991 р. через 70 років радянської влади. З цього часу розпочався відлік чергового етапу національно-культурного відродження українського народу в умовах його новітньої історії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Брик О. Тернистий шлях Українського Уряду (1918–1921). Вінніпег, 1969. 152 с.
2. Даниленко В. Володимир Вернадський: віхи життя і творчості. Київ-Вінниця: ТОВ Нілан-АТД, 2014. 298 с.: іл.
3. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / [гол. ред. В. Кубійович]. Львів, 1994. Т. 3 (Перевидання в Україні). С. 805-1200: іл.
4. Касьянов Г.В. Інтелігенція радянської України 1920-х – 30-х років: соціально-історичний аналіз: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». Київ, 1993. 32 с.
5. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
6. Климчук М.М. Поняття «інтелігенція» в радянській історичній літературі // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст.* Київ, 2001. Вип. 4. С. 360-374.
7. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. [вид. переробл.]. Київ: Грамота, 2010. 576 с.
8. Куделко С.М. Сенсибилизация: опыт расширения терминологического арсенала исторической науки // *Категориальный аппарат исторической науки: Харьковський історіографічний збірник.* Харків: ТМЦ «СД», 2000. Вип. 4. С. 4-8.
9. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2-х т. / [пер. з англ. М. Бадік та ін.]. Київ: Основи, 1994. Т. 1. 554 с.
10. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2-х т. / [пер. з англ. М. Бадік та ін.]. Київ: Основи, 1994. Т. 2. 573 с.
11. Майборода О. Українська еліта: з народом чи сама по собі // *Вітчизна.* 1998. № 11-12. С. 2-8.
12. Малий словник історії України / [В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін.]. Київ, 1997. 464 с.

13. Маланюк Є. Малоросійство. Нью-Йорк: Видання «Вісника» ОЧОСУ, 1959. 31 с.
14. Наш Г. Фатальна помилка революцій. Прага, 1921. 14 с.
15. Попова Т.Н. Историографическая наука: проблемы самоназвания // *Категоріальний апарат історичної науки: Харківський історіографічний збірник*. Харків: ТМЦ «СД», 2000. Вип. 4. С. 20-33.
16. Рудницький С. До основ українського націоналізму. Б. м. в.: Український скиталець, б. р. в. 163 с.
17. Стецюк Г. Нація і революція // *Альманах «Нового часу»*. Львів, 1937. С. 79-85.
18. Телячий Ю.В. Поняття «інтелігенція» в історичній і довідковій літературі // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки: Українська історіографія на рубежі століть: матеріали міжнар. наук. конф. (Кам'янець-Подільський, 25-26 жовт. 2001)*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т. 7 (9). С. 91-98.
19. Телячий Ю.В. Українська літературно-мистецька інтелігенція в національно-культурному відродженні (1917-1921 рр.): [моногр.]. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2014. 600 с.
20. Українське національно-культурне відродження. Культурологія. URL: <http://uchebnikfree.com/page/istkulturi/ist/ist-7--idz-ax237--nf-14.html>. Дата звернення: 02.09.2013.
21. Шаповал М. Соціологія українського відродження. Прага, 1936. 47 с.

Ю. В. Телячий

Українське національно-культурне відродження в 1917-1921 гг.: к проблеме методологического контекста

В статті охарактеризовані методологічні підходи характеристики процесу українського національно-культурного відродження в роки революції (1917-1921 гг.). Констатується, що теоретичною основою обобщеного представлення розглядаваної наукової проблеми є теорія нації, в тому числі української. Вопросы культуротворческой діяльності української інтелігенції в період національно-культурного відродження (1917-1921 гг.) розглядаються в неопосередкованому контексті даної теми. Определена готовність общества к государственному строительству накануне 1917 г., конкретизировано содержание понять «національно-культурне відродження», «інтелігенція», «революція», «культура». Развитие української культури в 1917-1921 гг. анализируется в связи с національно-культурным развитием. Установлен процесс активизации культуротворческой діяльності української інтелігенції. Констатується, що українське національно-культурне відродження стало важливою неотъемлемою складовою політичного життя, державного будівництва в 1917-1921 гг. Обобщено, що національно-культурне відродження способствовало консолидации нації и утверждению української державності. Но борьба українського народу за независимость потерпела поражение в 1921 г. Идея української державності, стремления украинцев к независимости были успешно реализованы в 1991 г. С этого времени начался отчет очередного этапа національно-культурного відродження українського народу в условиях его новейшей истории.

Ключевые слова: українське національно-культурне відродження, революція 1917-1921 гг., нація, інтелігенція, культура.

Yuriy Teliachy

**Ukrainian National-Cultural Revival in 1917–1921:
to Methodological Context of the Issue**

Methodological approaches to the characteristic of the process of Ukrainian national-cultural revival during the years of revolution (1917–1921) have been characterized in the article. Society's readiness to the state building at the edge of 1927 has been determined; the content of the notions «national-cultural revival», «intelligentsia», «revolution», «culture» has been specified. The course of Ukrainian culture in 1917–1921 is treated as the process, which took place in the context of national-cultural revival. The process of intensification of cultural creative activity of Ukrainian intelligentsia has been proved. It is found out that Ukrainian national-cultural revival became an important component of political life, state building in 1917–1921.

Key Words: *Ukrainian national-cultural revival, revolution of 1917–1921, nation, intelligentsia, culture.*

Отримано: 02.08.2018

УДК 929-057.4(477-25)«19»

С. В. Трубчанінов

**ЗНАЧЕННЯ ПРАЦЬ АКАДЕМІКА І. Г. ПІДОПЛІЧКА
ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ
ДАВНЬОЇ ДОБИ**

Видатний український вчений-енциклопедист, академік Іван Григорович Підоплічко (1905–1975) – всесвітньо відомий зоолог, палеонтолог і археолог. Академік АН УРСР І.Г. Підоплічко багато років очолював Інститут зоології АН УРСР, керував відділом палеозоології інституту, був засновником Палеонтологічного музею, викладав в Київському університеті. Він був автором понад 900 наукових робіт. Багато його праць торкалося різних проблем історичної географії України давньої доби.

Вченого цікавило вивчення природи в історичному контексті. І.Г. Підоплічка справедливо вважають першим українським археозоологом, який вивчав історичне минуле людства. Він був талановитим організатором науки: організовував масштабні палеокліматичні та палеоекономічні дослідження, був відповідальним редактором усіх семи випусків збірника наукових праць «Природна обстановка і фауни минулого» (1963–1973). Йому належать також оригінальні розвідки з історичної географії Геродотової Скіфії, які практично невідомі фахівцям.

Метою повідомлення є ознайомлення з основними напрямками досліджень академіка І.Г. Підоплічка, які торкаються історичної географії України давньої доби.

Вказується на різноплановість наукових пошуків та різноманітність дослідницьких методів відомого вченого. Підкреслюється значення його робіт для вирішення важливих проблем історичної географії України давньої доби.

Ключові слова: *фауна, археозоологія, археологія, історична географія, Іван Підоплічко.*